

Odlə təmas və ya zərif qanadların uçuşu

*“Dünya işıqlıq olsaydı,
sənət olmazdı”.*
Albert Kamyu

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan incəsənətində ilkə imza atan qadınların həyatını araşdırıram. Mənə elə gəlir ki, qadınla sənətin mahiyyəti eynidir. Hər ikisi ilahi koddan qaynaqlanır, hər ikisinin açar sözü eşq, simvolu oddur. Bəlkə də, əsrlər boyu qadını sənətdən uzaq saxlamaqla odu oddan qorumağa çalışıblar?!

Cəhalətin, adət-ənənələrin, qadağaların hökm sürdüyü bir dövrdə dünyanı işıqlandıрмаğa gələn qadınların da yolu oddan keçdi. Repressiya, sürgün, ölüm hökmü belə onların ruhundakı sənət işığını məhv edə bilmədi. Zərif qanadlarıyla sənətə imza atan yeddi əfsanəvi qadının həyat hekayəsini birlikdə xatırlayaq...

QU NƏĞMƏSİ

Bir çiçəklə bahar olmaz, amma bir çiçək sənə baharı xatırlada bilər...

13 aprel 1912-ci il. Tağıyev teatrında “Ər və arvad” operettası gedir. Gənc qız elə həyəcanlıdır ki, ürək döyüntülərini özü aydınca eşidir... Tamaşa bitən kimi o, ilk dəfə səhnəyə çıxıb, Rossininin “Sevilya bərbəri” operasından Rozinanın “Una voce poco fa” ariasını ifa edəcək. Təhsilini davam etdirmək üçün başqa çıxış yolu yoxdur...

Avropasayağı geyimdə səhnəyə çıxanda qəzəb dolu baxışlar ona dikilir. Oxuyur, onun lirik-koloratur soprano (ən zil qadın səsi) səsi hər kəsi əfsunlayır, heyreti heyranlıq əvəz edir...

Bu tarixdən 69 il sonra - 1981-ci ildə Xalq yazıçısı Anar ssenari müəllifi və rejissoru olduğu “Üzeyir ömrü” filmində gənc ifaçının yaşantılarını lentə alacaq, yeni nəsillər Azərbaycanın ilk qadın klassik vokal (opera) ifaçısı, SSRİ Xalq artisti Şövkət Məmmədovanın ömrü yolunun bir fraqmentini bu filmdən izləyəcəklər...

Bu əfsanəvi qadın 1897-ci il, aprelin 18-də Tiflisdə pineçi ailəsində anadan olub. Kasıb ailədə doğulsa da, bu evdə qərribə bir nəşə vardı. Atasını Həsən açıqfikirli, dünyagörüşlü bir adam idi. Anası Xurşid xanım, dayısı, xalası, qardaşı müxtəlif musiqi alətlərində çalıb-oxuyurdular. Görünür, musiqi ona irsən keçmişdi. “Müqəddəs Nina” məktəbinin müəlliməsi Yelena Nesterovna Kandelaki onun bu istedadını dəyərləndirərək dərindən sonra evdə bu balaca qızçıqaza fərdi musiqi dərsləri keçərdi.

Sonralar Şövkət Musiqi Cəmiyyəti nəzdindəki məktəbdə Tamara İosifovna Stepanovanın fortepiano sinfində dərs alır. Tiflisə qastrola gələn İtaliya müğənnisi Aida Qonzaqanı dinləyən gənc qız ömürlük opera sənətinə bağlanır...

1910-cu ilin Novruz bayramında Tiflisin Artist-

lər Cəmiyyətində qrafinya Vorontsova-Daşkovanın təşkil etdiyi bayram konsertində Şövkət İtalyan, rus romanslarını, eləcə də Azərbaycan xalq mahnısını yüksək məhərrətlə oxuyur. O, böyük sənətin astanasında dayanmışdı. Bakıya da bu məqsədlə gəlir. Onun gəlişi Tağıyev teatrının 30 illik yubileyinə təsadüf edirdi. Belə bir vaxtda Hacı Zeynalabdin Şövkətin İtaliyada oxumaq arzusunu bəyənir. Nə vaxta kimi qadın rollarını kişilər oynayacaqdı?!

1911-ci ildə Şövkət opera musiqisinin beşiyi olan İtaliyanın Milan şəhərində musiqi məktəbinə daxil olsa da, bir ildən sonra ona ayrılan təqaüd kəsildiyi üçün təhsilini yarımçıq qoyub geri dönməli olur. Bəs səxavətli Hacı onun təqaüdünü niyə kəsir?! Ah bu dedi-qodu, ah bu yaman gözlər, ayaq altı qazanlar... Belələri bütün zamanlarda olub. Elə Tağıyevə də guya Şövkət xanımın Avropada hədsiz azad yaşaması haqqında dedi-qodular çatdırılmış...

1915-ci ildə gənc müğənni təhsilini Kiyev Konservatoriyasında davam etdirir, təhsil ocağının rektoru, tanınmış bəstəkar ReyNQold Qlierlə də burda tanış olur. Sonralar Qlier müğənninin dəvəti ilə Bakıya gələcək, “Şahsənəm” operasındakı Şahsənəm obrazını ona ithaf edəcəkdik...

Kiyevdə oxuduğu müddətdə müğənni Milanda tanış olduğu mühəndis Yakov Lyubarski ilə ailə həyatı qurur.

1921-ci ildə Azərbaycan Opera və Balet Teatrının səhnəsində Şövkət xanım ilk dəfə Cüzeppe Verdinin “Traviata” operasında Violettanın partiyasını ifa edir. Bu rolu ona böyük uğur qazandırır. Sonralar Şövkət xanım Violettanın partiyasını özünün “Qu nəğməsi” adlandıracaq, bu füsunkar nəğmə böyük səhnələrə yol alacaqdı.

O, 1923-cü ildə Azərbaycanda ilk not nəşriyyat idarəsini və Bakı Ali Teatr Məktəbini (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) yaradır. Bakı Teatr Texnikumunun açılması da

Şövkət Məmmədova

onun təşəbbüsü ilə baş tutur.

Şövkət xanım sonralar Üzeyir bəy Hacıbəylinin yaratdığı və rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında (İndiki Bakı Musiqi Akademiyası) müəllim kimi fəaliyyətə başlayacaq, professor adını alacaq, "Vokal" kafedrasının müdiri, dekan kimi fəaliyyət göstərəcəkdi.

1938-ci ilin aprelində Moskva-da Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti günlərində Şövkət xanım M.Maqomayevin "Nərgiz" və R.Qlierin "Şahsənəm" operalarında Nərgiz və Şahsənəm partiyalarını ifa edir və elə həmin il SSRİ Xalq artisti fəxri adına layiq görülür. Xatırladaq ki, Şövkət Məmmədova göstərdiyi fəaliyyətlərinə görə iki dəfə "Lenin", iki dəfə "Qırmızı əmək bayrağı" və "Şərəf nişanı" ordenləri ilə mükafatlandırılır.

Opera səhnəsi çox ifalar eşitsə də, "Qu nəğməsi" daima xatırlanacaq əfsanəyə çevrilir...

İŞIQ VƏ KÖLGƏ

Azərbaycanın ilk peşəkar qadın rəssamı Qeysər Kaşiyeva 1893-cü ilin yayında Tiflisdə hərbi ailəsində dünyaya gəlir. Tiflisdəki Qızlar Pansionunda, sonra isə Qızlar Gimnaziyasında təhsil alan bu qızcığazın rəssamlığa həvəsi də elə o illərdə yaranacaqdı.

Qeysərin ilk əsərləri Oskar Şmerlinqin əlinə keçir və o, Riçard

Qeysər Kaşiyeva

Karl Sommerdən xahiş edir ki, rəssamlığın sirlərini bu istedadlı qıza öyrətsin. Münhen Bədii Sənət Akademiyasının məzunu Oskar Şmerling illərlə "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə əməkdaşlıq edib. Riçard Karl Sommer isə Tiflis İncəsənəti Təşviq Cəmiyyətinin təsisçilərindən biri idi. Qeysər iki böyük müəllimin xeyir-duasıyla sənətə qədəm qoyur.

Qeysərin yaradıcılığının ilk mərhələsi 1907-1915-ci illər sayılır. Onun akvarel, karandaş, tuş və ya kömürlə çəkdiyi "Ziyalı qadın", "Qoca keşikçi", "Gürcü qızı", "Ovçu", "Yanğınsöndürən", "Qoqulun portreti", "Azərbaycan ziyalı", "Küpəgirən qarı", "Göl sahil" əsərləri Tiflis sərgilərində böyük uğur qazanır.

Tiflisdəki Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin tədbirlərindən birində Şirin bəy Kəsəmənliylə tanış olur. Şirin bəy Qazax bəylərindən Cəfər bəyin oğlu idi. Tiflisdə hərbi gimnaziyada təhsil almışdı. Şirin bəyin Qeysər xanıma sevgisi ailəsində birmənalı qarşılanmasa da, əsl əsilzadə xarakterinə malik olan gənc oğlan sevgisindən əl çəkmir. 1916-cı ildə ailə quran gənclərin qızları dünyaya gəlir. Amma xoşbəxtlikləri uzun çəkmir. Cəmi dörd ildən sonra Şirin bəy döyüş meydanında həlak olacaq, Qeysər xanım qızını da götürüb Bakıya köçəcək, yaşamaq üçün tikiz tikəcək, dərs verəcək, "Şərq qadını" jurnalına illüstrasiyalar çəkəcəkdi...

1930-cu ildə Qeysər xanım hərbi komissar vəzifəsində çalışan Zülfüqar Seyidbəyli ilə ailə qurur. Həmin nikahdan daha bir qızı dünyaya gəlir. 8 il birlikdə xoşbəxt yaşasalar da, Zülfüqar Seyidbəyini 37-ci ildə "xalq düşməni" adı ilə güllələyirlər. Sonralar "Xalq düşməninin arvadı" kimi onu həbs edib, evini əlindən alacaq, əsərlərini yandırır, özünü də sürgünə göndərəcəkdilər.

O, həyatın hər üzünü görmüşdü: sevgi, ayrılıq, haqsızlıq... Amma yox, o, təslim olmayacaq, sehrlı fırçasıyla dünyanı yenidən, daha parlaq rənglərlə boyamağa çalışacaqdı...

"QIZIL KOL"DAN BAŞLAYAN YOL

Müasir dünya kinematoqrafiyasında "qadın kinosu" deyilən bir ifadə var. Söhbət qadınların çəkdiyi filmlərdən gedir. Kişi rejissorlar buna uzun illər şübhə ilə yanaşsalar da, qadın rejissorlar Jermen Dulakin çəkdiyi "İspan bayramı" (1920), "Gülümseyən madam Böde" (1923) filmləri dünyanı heyran etmişdi. Təbii ki, daha çox kişi rejissorları...

Həç kimin ağına da gəlməzdi ki, bu tarixdən cəmi on il sonra Azərbaycanın ilk qadın kinorejissoru Qəmər Salamzadə "Qızıl kol" (1930) bədii filminə rejissor köməkçisi kimi ilk addımını atacaq, milli kinomuzda yeni naxışlar salınacaq...

Qəmər Salamzadə 1908-ci il, mayın 5-də gərkəmli mollanəsrəddinçi şair, publisist Əliqulu Qəmküsarın ailəsində dünyaya göz açmışdı.

1912-ci ildə Əliqulu Qəmküsar ailəsini də götürüb Tiflisə köçür. O vaxt ağına da gətirməzdi ki, cəmi yeddi ildən sonra - 1919-cu il martın 14-də elə bu şəhərdə 39 yaşında qaragüruhçular tərəfindən qətlə yetiriləcək, yeganə qızı Qəmər əmisi Rzaqulu Nəcəfovun himayəsində böyüyəcək.

Bu faciədən sonra ailə Vətənə döner.

Qəmər 1929-cu ildə Moskva Dövlət Kinematoqrafiya Texnikumuna daxil olur, məşhur kinorejissor Aleksandr Dovjenkonun yanında təcrübə keçir.

"Azərkino"da çəkilən filmlərin sayı artdığına görə rəhbərlik ikinci kurs tələbəsini geri çağırır.

Bakıda nəşr olunan "Raboçiy zritel" jurnalının 1930-cu il, 35-ci sayının üz qabığında Qəmər xanımın şəkli bu sözlərlə çap olunur: "Azərkino"da işləyən ilk qadın kinorejissor köməkçisi - türk qadını Qəmər Nəcəfova".

Gənc rejissor "Əlsiz adamlar" (1932), "Rəqs edən bağalar" (1935), "Dəcəl dəstə" (1937), "Səbuhi" (1941), "Bir ailə" (1943) və neçə-neçə filmlərdə özünü sınayır. Təəssüf ki, 30-cu illərin rep-

ressiyası bu xanımdan da yan keçmir. Gizli bir əl sanki ona mane olur, üzleşdiyi təzadlar onu sarsıdırdı. Hansısa filmə rejissor təyin etsələr də, son anda hər şey dəyişir, bu işi ya bir erməniyə, ya da Moskvadan gəlmiş kiməsə həvalə edirdilər. Qəmər Salamzadə yalnız 1937-ci ildə Aleksandr Popovla birlikdə "Dəcəl dəstə" (ssenari müəllifi - Yuri Fidler) filminin rejissorlarından biri olur.

1944-cü ildə o, həkim Hüsniyyə Diyarova haqqında "Şəfa nəğməsi" adlı sənədli filmin ssenari müəllifi və rejissoru olur.

O, xoşbəxt qadın idi. Xalq rəssamı Salam Salamzadə ilə uzun və mənalı həyat yaşamış, övladlar böyütmüş, filmlər çəkmişdi.

Qəmər xanım illər sonra "Kiçik pəncərədən görünən dünya" xatirələr kitabını yazacaq, bu kitab o dövrün güzgüsünə çevriləcəkdir...

KİNO VƏ QADIN

1912-ci ildə uzaq Amerikada Livan əsilli yazıçı Xəlil Cibran "Qırıq qanadlar" romanını, 1928-ci ildə Cəfər Cabbarlı "Sevil" pyesini yazır. Hər iki əsər qadın haqlarına həsr olunub. Xəlil Cibranın qəhrəmanı Səlima Kəramə adət-ənənələrin, qadınların əsarətindən xilas ola bilməyə də, Cəfər Cabbarlının Sevil qəlbini, gözünün, düşüncələrinin pərdəsini yırtaraq qara çarşabdan azad olur...

Bəs əsərdən boylanın bu cəsarətli qadın obrazını kinoda - adət-ənənələrin lövbər saldığı bir cənub şəhərində kim yaradacaqdı?

Azərbaycanın ilk kinoaktrisası, ilk xanım neft mühəndisi və ilk xanım kimyaçı akademik kimi adını tarixə yazan İzzət Orucova 16 sentyabr 1909-cu ildə Bakıda anadan olub. Atasını Mirzəəğa kişi bağban olsa da, geniş dünyagörüşə malik bir adam idi.

Cəfər Cabbarlı Sevil roluna çəkmək istədiyi qızı ilk dəfə "Təyyarə" kinoteatrında görür.

Tanınmış kinoşünas, Əməkdar incəsənət xadimi Aydın Kazımzadə "İzzət xanımın taleyi" məqaləsində yazır: "Cəfər Cabbarlı qızın sorağıyla Mirzəəğa kişinin evinə gəlir. Gəlişinin məqsədini deyəndə Mirzəəğa kişi diksinir: "Kino? Yox, yox. Bu, bizlik deyil. Qonşular, qohumlar adama nə deyərler? Məndən incimə, oğlum. Mən başqa cür hərəkət edə bilmərəm..." - deyib boyun qaçırır.

Bir neçə gündən sonra Cəfər yenidən Mirzəəğa kişinin yanına gəlir, ata qızının kinoya çəkilməsinə bir şərtlə icazə verir: Cəfər özü gəlib İzzəti evdən faytonla aparıb, faytonla da geri qaytaracaq.

İzzət xanım o günləri belə xatırlayırdı: "Ertəsi gün institutdan gələn kimi təzə paltarımı geyinin hazırladım. Bir azdan Cəfər Cabbarlı gəlib çıxdı. Qapıda fayton dayanmışdı. Biz faytona əyləşib kinostudiyaya gəldik. O gündən Cəfər məni həmişə faytonla aparıb-gətirirdi"...

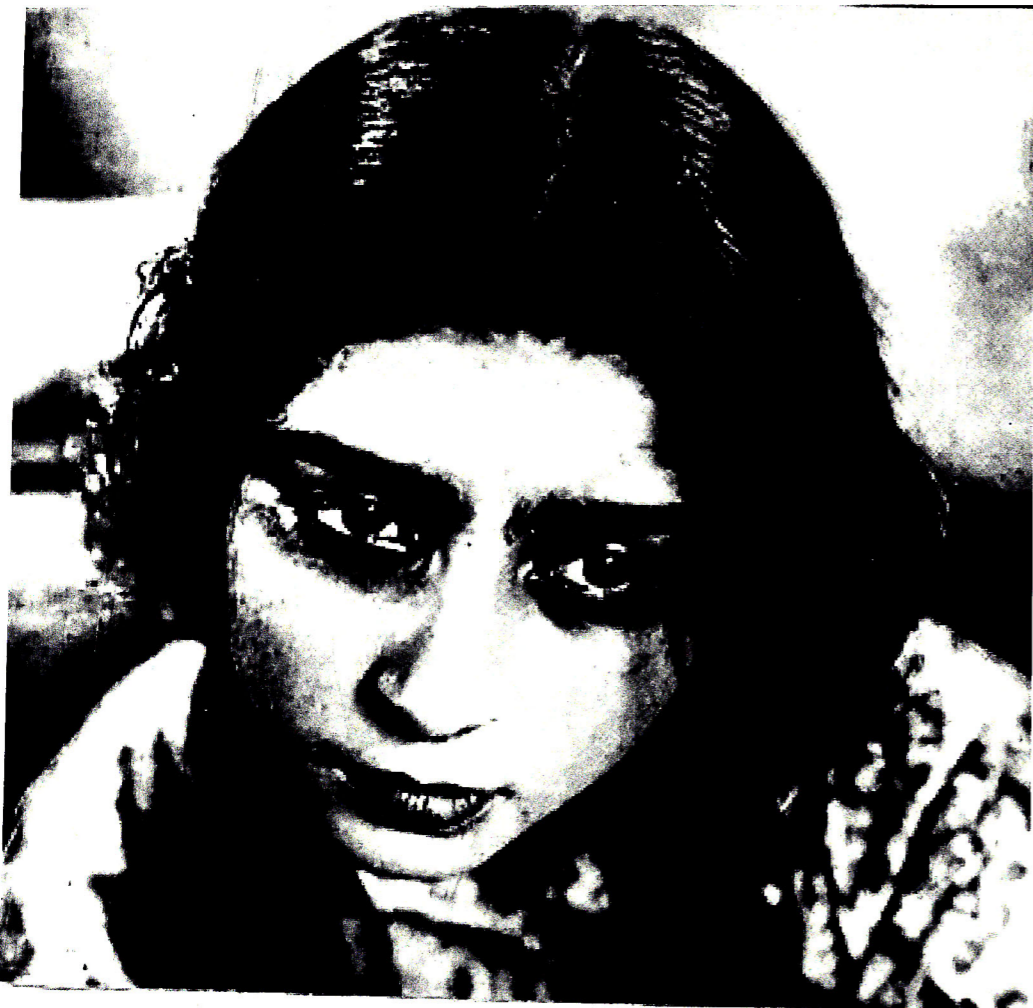
İzzət kino adlı sirlə bir ələmə düşmüşdü.

"Sevil" filmi Azərbaycan kinosunda və Azərbaycan cəmiyyətində hadisəyə çevrilir. "Film 3 sentyabr 1929-cu ildə ekranlara buraxıldı. Həmin gün anam da, qohumlarımdan çoxu da filmə baxmağa gəlmişdilər. Hamının biletini Cəfər Cabbarlı özü almışdı. Həmin gün çoxlu azərbaycanlı qadın öz çarşabını həmişəlik tulladı. O gün çarşabını atanlardan biri də mənəm anam idi"... - xatirələrində deyirdi İzzət xanım.

67,5 dəqiqəlik bu film Şərq qadını "çadra" adlı buxovdan azad edir.

Təbii ki, bu cəsarətli addımda Sevil obrazının ifaçısı İzzət Orucovanın də əvəzsiz rolu olur...

1934-cü ildə Cəfər Cabbarlı "Almaz" pyesini ekranlaşdırmağı qərara alanda baş rolu təəddüd etmədən İzzət xanıma verir. İzzət Orucovanın xatirələrində: "Mən kamera qarşısında iki qadın taleyini yaşamışam. Onlar mənim müasirlərim, demək olar ki, həmyaşıdlarımdı. Bu qadınların hər ikisi mən idim. Lakin başqa həyat situasiyasına salınmış-

İzzət Orucova

dım. Mənim çəkildiyim hər iki film - "Sevil" və "Almaz" ümumi bir mövzuya həsr olunmuşdu: Azərbaycan qadınının taleyinə, qadın azadlığına..."

İzzət xanım 1935-ci ildə qonşuluğunda yaşayan Mövsüm İsmayilzadə ilə ailə həyatı qursa da, xoşbəxtliyi uzun çəkmir. 1937-ci ildə həkim, dövrünün tanınmış ziyalı Mövsüm İsmayilzadə "xalq düşməni" adı ilə damğalanır. Əvvəldən həbs olunacağını hiss edən Mövsüm İsmayilzadə İzzət xanımdan boşanır. Bununla da arvadını və körpə oğlu Yilmazı sürgün təhlükəsindən, Sibir dəhşətindən xilas etmiş olur.

Mövsüm İsmayilzadə möcüzəvi şəkildə güllələnməkdən xilas olsa da, təkrar ailəsinə qayıtmır...

İzzət xanım ömrünü yeganə övladına və elmi fəaliyyətə həsr edərək sənətdən ayrılır.

Onun yaratdığı rollarsa milli kinomuzun sənət incilərindən sayılır.

KƏPƏNƏK RƏQSİ

"Atam baletlə məşğul olduğumu və səhnəyə çıxdığımı biləndə qəzəbindən evdə hər şeyi sındıraraq dağıtmağa başladı. Mən qorxumdan gizlənmişdim. O məni tapanda üstümə yeriyib qışqıraraq deyirdi: "Səni öldürəcəyəm. Ay qız, sən dəli olmusan?! Məşədi Hacıanın qızı... camaatın qarşısına açıq çıxır. Bu nə deməkdir?! Öldürəcəyəm səni..."

Azərbaycanın ilk balerinası, balet məktəbinin yaradıcılarından biri, SSRİ Xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, görkəmli xoreoqraf Qəmər Almazadə illər sonra xatirələrində belə yazacaqdı...

Sənətdə Tamara ləqəbi ilə tanınan Qəmər Almazadə 1915-ci il, martın 10-da Bakıda anadan olub. Qəmərin atası Hacığa kamil pinəçi olsa da, bir neçə ayaqqabı dükanının sahibi, anası Məryəm isə həkim-mama idi.

Ətrafa işıq saçsa-böyüyən bu qız məhlədə ancaq Şura Stepanova adlı rus qızıyla dostluq edir-

di. Şəxsi balet studiyasına da ilk dəfə onunla gedir (Sonralar həmin studiya Bakı Xoreoqrafiya Məktəbinə çevriləcəkdi). Məktəbin sahibi gözlənilmədən qızın soyadını soruşur. "Almazadə" sözünün eşidən kimi onu dərhal üzvlərin siyahısına yazır...

Balerinanın xatirələrindən: "Anam atamdan xəlvətcə məni özəl rəqs studiyasına göndərdi. Beləcə, biz bir neçə il atama "gəzməyə çıxırıq" deyərək, rəqs məktəbində dərslərə getdik..."

1926-cı ildə balet studiyasının yetirmələri opera teatrının səhnəsində L. Delibin "Koppeliya" əsərində oynayırdı və ilk dəfə atası qızının balerina olduğunu öyrənir.

Qəmər 16 yaşında konservatoriyanın tələbəsi, gələcəyin bəstəkarı Əfrasiyab Bədəlbəyli ilə qarşılaşır. Əfrasiyab Qəməre aşiq olur. Onlar tezliklə evlənilir.

Şöhrəti artdıqca azarkeşləri, pərəstişkarları günü-gündən çoxalır, bədxahları da peyda olurdu. Səhnədə kəpənək kimi süzən balerinaya bir gün sui-qəsd edilir. Xoşbəxtlikdən açılan güllə ayaqqabısının dabanına dəyir.

Qəmərin səhnə uğuru Üzeyir bəyin də diqqətindən yayınmır. Onun təşəbbüsü ilə 1932-ci ildə peşkar balet təhsili almaq üçün Qəmər Moskvaya göndərilir və orada Böyük Teatrın nəzdindəki balet məktəbində oxuyur.

Həmin il Bakıda Qlierin "Şahsənəm" operası ikinci dəfə səhnəyə qoyulur. Moskva Konservatoriyasının dirijorluq fakültəsində təhsil alan Əfrasiyab Bədəlbəyli yeni tamaşa ilə bağlı Bakıya çağırılır. Əsərdəki "Vaxxanaliya" və fars rəqslərini ifa etmək üçün Qəmər də Moskvadan geri dönməli olur.

1940-cı il aprelin 18-də Əfrasiyabın sevimli həyat yoldaşına həsr etdiyi "Qız qalası" baletinin premyerası keçiriləcək, əsas partiyanın ilk ifaçısı

da Qəmər xanım Almaszadə olacaqdı.

Ancaq onun ailə xoşbəxtliyini nə böyük şöhrət, nə də gözənlilməz uğurlar qoruya bilər. Evləndikdən 15 il sonra övladları olmadığı üçün ayrılısalar da, dostluqları ömürlərinin sonuna kimi davam edir.

Azərbaycan Opera və Balet Teatrının səhnəsində bir-birindən gözəl rollar yaradan Almaszadə haqqında Xalq artisti V. Davidova yazırdı: "Prima-balerina Qəmər Almaszadə tamamilə müstəsna bir təzahürdür. O, nağıllarda olduğu kimi rəqs edir. Onu görmək lazımdır. Çünki onun bütün rəqs sənətkarlığını sözlə ifadə etmək mümkün deyil".

Moda ilə ayaqlaşan, zövqlə geyinən, ciddi, tələbkar müəllim kimi tanınan Qəmər Almaszadə səhnəmizin priması kimi sənətə möhürünü vura-cacaqdı...

DAŞ VƏ ÇİÇƏK

Amerikalı yazıçı İrvinq Stoun intibah dövrünün böyük heykəltəraşı, rəssamı, şairi Mikelancelonun həyatından bəhs edən "İztirab və vəcd" romanında yazır: "...Daşla ehtiyatlı davran, yoxsa parçalana-caq. Heç vaxt o yerə gətirmə ki, daş sənin əlində olsun"...

Azərbaycanın ilk peşəkar heykəltəraş qadını Zivər xanım bir ovuc gilə, bir parça daşa kainatın ayrılmaz hissəsi kimi baxır, sadəcə, sevgi dolu bir toxunuş gilin, daşın bətnindəki gözəlliyi üzə çıxarıb sənət əsərinə çevirirdi...

Zivər Məmmədova 1902-ci il iyunun 14-də Bakı şəhərində sahibkar Nəcəfqulu Tağıyevin ailəsində dünyaya göz açmışdı. Yeddi yaşında "Müqəddəs Nina" Qızlar Gimnaziyasında və Dövlət Türk Musiqi Məktəbində təhsil alan bu qızcığaz illər sonra xatirələrində yazacaqdı: "Müqəddəs Nina" qızlar məktəbində oxuyurdum. Mən boş vaxtlarımda şəkil çəkir, gildən fiqurlar düzəldirdim.

Şəhərimizdə rəssamlıq məktəbinin açıldığını eşidəndə canımdan üşütmə keçdi. Yenə ümidim atama idi. Dil töküüb, onu yola gətirdim, icazə verdi. Dərhal düzəlttdiyim fiqurları götürüb rəssamlıq məktəbinə getdim".

Zivər xanım 1924-cü ildə Bakı Ali Rəssamlıq Məktəbini bitirir. Bir müddət S.D. Erziya və P.V. Sabsayın emalatxanasında çalışan Zivər xanım portret ustası kimi şöhrət qazanır.

Zivər xanım müəllimi Əzim Əzimzadənin abidəsini hazırlayır. O abidə bu gün də Əzim Əzimzadənin məzarı üstündədir. Opera müğənnisi, aktyor, rejissor Hüseynqulu Sarabskinin, dünya şöhrətli pəhləvan Sarı Süleymanın, Sovet İttifaqı Qəhrəmanları Gəray Əsədov, İdris Süleymanov və Hüseynbala Əliyevin daş portretləri onun sənət incilərindədir. Zivər xanım Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ilk qadın heykəltəraş olmaqla yanaşı, həm də peşəkar qadın skripkaçılardan biri sayılır. O, Üzeyir Hacıbəylinin 1922-ci ildə yaratdığı və rəhbərlik etdiyi Dövlət Simfonik Orkestrində skripka çalmış, 1923-cü ildə "Arşın mal alan" operettasının ilk tamaşasında əsas ifaçılardan biri olmuşdu.

Zivər xanım 1950-ci ildə dahi bəstəkar Ü. Hacıbəylinin gipsdən heykəlini hazırlayır. Qeyd edək ki, bu abidə Ü. Hacıbəylinin naturadan çəkilmiş yeganə portretidir.

"Qız gəlincik ilə" (dekorativ fiqur, çini, şirəüstü naxış, 1950), "Rəqqasə" (dekorativ fiqur, çini, şirəüstü naxış, qızilla zərləmə, 1954) və s. Zivər xanımın nadir sənət əsərlərindəndi.

1924-cü ildə ailə həyatı quran Zivər xanımın Gülbəniz və Tokay adlı övladları olur. Tokay anasının sənətini davam etdirərək görkəmli heykəltəraş, Xalq rəssamı, SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının müxbir üzvü, professor, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı kimi yüksək fəxri adlara layiq görülür...

Zivər xanımın özünə ucaldığı ən böyük abidə isə qoyub getdiyi sənət inciləridir...

ÖMÜR SONATASI

"Dustaqxana qadınlarla dolmuşdu. Onlar vəzifəli şəxslərin, hərbiçilərin ərlərinə görə tutulmuş arvadları idilər. Mənim olduğum kamerada gözəl musiqiçi Xədicə xanım Qayıbova və 30 nəfərdən çox başqa qadınlar da vardı. Xədicə xanım çox iradəli, şux qadın idi. Bir dəfə o, belə dedi: "Mən incəsənət adamıyam. Mənim musiqi dünyam yasa batıb. Gərək özümü qoruyam, sarsılmayam. Eybi yoxdur, lap sürgünə də göndərsələr, məhv olan deyiləm..."

"Xalq düşməni" adı ilə damğalanan S.M. Əfəndiyevin həyat yoldaşı - "xalq düşməninin arvadı" kimi həbs olunmuş Zivər xanım Əfəndiyeva xatirələrində belə yazacaqdı...

Nə yazıq ki, Xədicə Qayıbova repressiya adlı ölüm məşimının amansız olduğunu unutmuşdu... Bəlkə də öz-özünü aldadır, ümidini hansısa üsulla qorumağa, itirməməyə çalışırdı...

Azərbaycanın ilk peşəkar qadın pianoçusu, fortepianoda muğam parçalarının mahir ifaçısı, Şərqi və Avropa musiqisinin gözəl bilicisi, mairifərvər Xədicə xanım Qayıbova 1893-cü il mayın 24-də Tiflisdə məşhur ruhani Osman Müftizadənin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Atasının məşhur ruhanilərindən olan Osman bəy Müftizadə, anası isə XIX əsrdə burada məskunlaşan tatar əsilli Terequlovlar ailəsinə mənsub Züleyxa xanım idi...

Yaz/2022

Yaz/2022

Atasının təşəbbüsü ilə Xədicə Tiflisdə “Müqəddəs Nina” Qızlar Gimnaziyasında oxuyur. Uşaq yaşlarından xüsusi istedadı olan bu qız ilk musiqi təhsilini, fortepianoda çalmağı da burada öyrənir.

1911-ci ildə 18 yaşlı Xədicə Qafqaz müftisi Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin oğlu - mühəndis Nadir Qayıbovla ailə həyatı qurur. Xədicə xanım bir müddət Tiflisdəki tatar məktəbində dərs deyir. 1919-cu ildə Qayıbovlar ailəsi Bakıya köçür. Xədicə xanım artıq bu dövrdən konsertlərdə çıxış etməyə başlayır. O, fortepianoda xalq mahnıları və muğamlar əsasında improvizələrlə çıxış edir, pedaqoji sahədə bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirir.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Xədicə xanıma xüsusi hörməti olubmuş, deyilənlərə görə, İsmailiyədə keçirilən konsertlərin birində ona üstündə öz şəkli olan servis və çox qiymətli brilyant qaşlı üzük bağışlamışdı.

Musiqiçi olmaqla yanaşı, Xədicə xanım dövrünün ictimai xadimi, görkəmli ziyalı kimi tanınırdı.

Xalq Maarif Komissarlığında Şərq musiqi şöbəsinin müdiri təyin olunan Xədicə xanım “Qısamüddətli Şərq musiqi kursları” təşkil edir, uşaq xoru yadır.

Xədicə xanımın evi əsl musiqi ocağı idi. Burada mütəmadi olaraq musiqi məclisləri keçirilirdi, dövrün ziyalıları, musiqiçiləri, şair və yazıçıları, elm xadimləri, aktyorları bu ocağa toplaşır. Ü.Hacıbəyli, F.Köprülüzadə, R.Qlier, L.Rudolf, M.Pressman, Sarabski, Bülbül, eyni zamanda Azərbaycanın və Türkiyənin dövlət adamlarının, görkəmli ziyalılarınin iştirak etdiyi musiqi gecələrində Xədicə Qayıbova Azərbaycan milli musiqisinin gələcəyi, xalq nəğmələrinin mühafizə olunması, qadın musiqiçilərinin təhsili haqqında söhbət açır.

1933-cü ildə Xədicə Qayıbova sovet hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən şübhəli şəxs kimi casusluqda ittiham olunaraq 3 ay müddətinə həbs olunur.

Onu əksinqilabi fəaliyyətdə və türkçülük ideyalarının yayılmasında günahlandırarsalar da, heç bir sübut, dəlil olmadığına görə həbsdən azad edilir.

1934-cü ildən istedadlı musiqiçinin professional fəaliyyəti Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası (indiki Bakı Musiqi Akademiyası - red.) nəzdində Elmi Tədqiqat Musiqi kabineti ilə bağlı olur.

1934-cü ildə həyat yoldaşı Nadir Qayıbov Xədicə xanıma görə iki dəfə həbs edilir. Həyat yoldaşının növbəti həbsdə öldürülməyini duyan qadın ondan ayrılır. İkinci dəfə başqa bir Qayıbovla - Rəşid bəy Qayıbovla ailə qursa da, nə yazıq ki, Rəşid bəy 1937-ci ildə əksinqilabçılıqda ittiham olunaraq güllələnir.

Bir müddətdən sonra Xədicə xanım yenidən həbs olunur. Son məhkəməsi cəmi 15 dəqiqə çəkir, ona ölüm hökmü kəsilir...

Sirr pərdəsinə bürünmüş bu gözəl qadının həyatı haqqında bu gün də qərribə, ağılasığmaz və kədərli rəvayətlər danışılır...

Haqqında yazdığım qadınların həyatı, taleyi, yaşantıları hər biri özlüyündə ayrıca tədqiqatın, romanın, filmin mövzusuudur. Amma mən bu qısa xatırlatma esmədə onların hamısını birləşdirən cəhəti anlamağa və oxucumla bölüşməyə çalışdım. Dünyada ilkərə imza atan qeyri-adi insanlar çox olub. Ancaq buxovlar və qadağalar içində yaşaya-yaşaya bu fərqli, daşı-qayalı, çətin yolu seçmək çox böyük cəsarət tələb edib, şübhəsiz. İndi hətta sivil dünyada da qadınların hansısa peşələri seçməkdə tərəddüd etdiyinə şahidi oluruz. Elə isə məhrumiyətlər mühitində özünü oda atmaq, özündən sonra gələnlər üçün yanmaq və zülməti işıqlandırmaq necə böyük ürək, istedad, cəsarət, iradə istəyirmiş qadından?! Həm də axı doğrudan da seçdiyi yol onlardan bəzilərinə faciə qəhrəmanına çevirib. Hətta o faciəvi tale belə, kədərli sonuc belə əsrin bu üzünə saçıqları işığı azaltmayıb. Və nə xoş bizə ki, onlar haqqında düşünüb, danışib, yazıb güc ala bilirik.